

Проблеми застосування психологічних знань і запровадження міжнародних стандартів у механізмі здійснення правосуддя, дружнього до дитини

Валерій Шепітько

доктор юридичних наук, професор, заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, почесний професор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, професор кафедри криміналістики, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства світи і науки України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-2151>, e-mail: shepitko.valery@gmail.com

Розглянуто особливості застосування психологічних знань у механізмі здійснення правосуддя, дружнього до дитини. Акцентовано увагу на різних формах застосування психологічних знань: отримання консультацій у фахівців-психологів щодо дитини, залучення спеціалістів-психологів до проведення слідчих (розшукових) і судових дій, проведення психологічних експертиз неповнолітніх. Аргументовано необхідність упровадження методики «зеленої кімнати» під час спілкування з дитиною та центрів захисту дитини або моделі «Барнахус» у структурі правосуддя, дружнього до дитини.

Ключові слова: права дитини; допит (інтерв'ювання, опитування) неповнолітніх; участь спеціаліста-психолога в слідчих (розшукових) діях; психологічна консультація; «зелена кімната»; центр захисту дитини; модель «Барнахус»; судово-психологічна експертиза.

Problems of Using Psychological Knowledge and Implementing International Standards in the Mechanism of Realization Child-Friendly Justice

Valery Shepitko

The theses consider the specifics of using psychological knowledge in the mechanism of implementing child-friendly justice. Attention is focused on various forms of applying psychological knowledge: obtaining consultations from psychologists regarding the child, involving psychologists in conducting investigative (detective) and judicial actions, conducting psychological examinations of minors. The need to introduce the «green room» method when communicating with the child and child protection centers or the «Barnahus» model in the structure of child-friendly justice is argued.

Keywords: child rights; interrogation (interviewing) of minors; participation of a psychologist in investigative (search) actions; psychological consultation; «green room»; child protection center; «Barnahus» model; forensic psychological examination.

Здійснення правосуддя, дружнього до дитини, передбачає застосування психологічних знань. Психологічні знання

необхідні для встановлення відповідного рівня емоційного (психологічного) контакту з дитиною, визначення її

індивідуально-психологічних особливостей та психічних станів, отримання від неї правдивої (об'єктивної) інформації. Під час здійснення правосуддя психологічні знання можуть бути застосовані в різних формах: отримання консультацій у фахівців-психологів щодо дитини, залучення спеціалістів-психологів до проведення слідчих (розшукових) та судових дій, проведення психологічних експертиз.

У сучасній юридичній та психологічній літературі вживаються терміни «дитина» та «неповнолітній». Останнім часом ці терміни вживають як синоніми. Дитина або неповнолітній — це особа, яка не досягла 18-літнього віку. У ст. 1 Конвенції про права дитини зазначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [1]. У КПК України вжито терміни «малолітня особа» — дитина до досягнення нею чотирнадцяти років і «неповнолітня особа» — малолітня особа, дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (пп. 11, 12 ч. 1 ст. 3 КПК України) [2].

У літературі із психології запропоновано шість вікових груп неповнолітніх: 1) дитячий вік (до 1 року); 2) раннє дитинство (від 1 до 3 років); 3) дошкільний вік (від 3 до 7 років); 4) молодший шкільний вік (від 7 до 11—12 років); 5) підлітковий вік (від 11 до 14—15 років); 6) старший шкільний вік (рання юність) (від 14 до 18 років) [3, с. 509].

Підготовка та проведення допиту (інтерв'ювання, опитування) неповно-

літніх багато в чому зумовлені віковими й індивідуальними особливостями допитуваної особи. Знання цих особливостей має важливе значення для правильного обрання прийомів установлення психологічного контакту, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінювання його показань.

Вік, починаючи з якого неповнолітній може виступати на допиті як свідок або потерпілий, у кримінальному процесуальному законодавстві не визначено. Характерні для неповнолітніх особливості психіки не є психічними або фізичними вадами, але вони, без сумніву, впливають на процес формування та давання показань. Водночас дітей рекомендується допитувати лише в разі крайньої потреби, позаяк допит може негативно вплинути на їхню психіку [4, с. 143—147].

Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності — лікаря. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом — понад дві години на день (ст. 226 КПК України). Під час судового розгляду теж передбачено, що допит малолітнього свідка і, на розсуд суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності — лікаря (ст. 354 КПК України) [2].

Водночас залучення педагога, психолога до участі в проведенні допиту як спеціаліста має законодавчі прогалини, оскільки чинний КПК України не містить чіткого механізму визначення,

у яких випадках залучають педагога, а в яких — психолога, якою має бути кваліфікація відповідного спеціаліста. Невизначеність функціонального призначення педагога та психолога під час слідчих (розшукових) дій за участю дитини, так само як і відсутність закріпленого кола його прав і обов'язків, призводять до правової невизначеності, адже часто вони виконують роль спостерігача [5, с. 307].

Завдання педагога / психолога мають полягати в тому, щоб допомогти слідчому (або суду) визначити особливості особи неповнолітнього (дитини), установити з ним психологічний контакт, виробити тактику допиту (інтерв'ювання, опитування), сформулювати запитання з урахуванням особливостей психіки неповнолітнього.

При підготовці до допиту неповнолітнього здійснюють вибір місця та обстановки допиту (удома, у школі, у кабінеті слідчого), що має сприяти встановленню психологічного контакту та одержанню необхідної інформації. Допит неповнолітньої особи (допит дітей) може бути проведений за допомогою методики «зеленої кімнати» — застосування цілої системи заходів і створення належних умов відповідно до міжнародних стандартів. «Зелена кімната» має сприяти встановленню належного емоційного контакту з дитиною під час спілкування [4, с. 146]. «Зелена кімната» — це сучасна ефективна форма роботи з дітьми, надання соціально-психологічної та правової допомоги тим, які потерпіли від злочинних посягань або стали свідками злочину [6, с. 59—61].

Під час підготовки до допиту (інтерв'ювання, опитування) доцільно заздалегідь підготувати запитання, які треба поставити неповнолітньому. Вони мають бути простими, доступними для розуміння допитуваного. Під час допиту неповнолітнього слідчому необхідно встановити з ним психологічний контакт. Для цього рекомендують провести бесіди на сторонні теми (спорт, навчання, ігри, нові фільми, книжки тощо), продемонструвати знання його потреб та інтересів. Під час допиту неповнолітнього підозрюваного слідчий повинен триматися спокійно, доброзичливо, але й доволі твердо. Така манера поведінки сприяє встановленню необхідного контакту з підлітком, налаштовує його на відверту бесіду [3, с. 196—198].

Важливого значення у структурі правосуддя, дружнього до дитини, набувають і створені спеціальні центри роботи з дітьми («Барнахус» — від barna hus (з ісландської мови) — будинок для дітей), у яких постраждалим дітям може надаватися відповідна допомога (медична, психологічна та ін.). В окремій з кімнат «Барнахус» (усього кімнат чотири) можуть проводитися співбесіди (інтерв'ю) з дитиною. Основна функція такої кімнати (спеціально обладнаного місця) — проведення опитування (допиту) дитини. Перші «Барнахус» були створені в 1995—1996 рр., коли розпочалася реформа системи захисту дітей [7]. Уперше в Європі модель «Барнахус» було впроваджено в 1998 р. в Ісландії. Сьогодні модель «Барнахус» впроваджується й в Україні [4, с. 146]. Безу-

мовними об'єднувчими принципами усіх наявних моделей «Барнахус» є доброзичливість і дружнє ставлення до дітей, постраждалих від насильства та жорстокого поводження [7].

Заслуговує на увагу Порядок реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю «Барнахус»). У цьому Порядку визначено, що «центр захисту дитини (за моделлю “Барнахус”) — це міждисциплінарний спеціалізований заклад / структурний підрозділ іншого закладу (відділ, відділення, сектор, дільниця тощо), що створюється для проведення окремих слідчих (процесуальних) дій, передбачених КПК України, у дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травмизації, а також надання комплексної соціальної, психологічної, правничої, домедичної та інших видів допомоги і послуг дітям, які є потерпілими або стали свідками кримінальних правопорушень» [8].

Сучасний стан психологічної науки дає змогу говорити про доволі широкі можливості судово-психологічної експертизи як прикладної галузі застосування знань про особливості психіки людини. Згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень психологічну експертизу віднесено до основних видів (підвидів) експертних досліджень. У Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень визначено основні завдання психологічної експертизи та надано орієнтовний пе-

релік вирішуваних питань (зокрема, щодо неповнолітніх) [9]. Складність проведення судово-психологічної експертизи обумовлена її об'єктом — психікою людини [10, с. 537]. Існують особливості експертного дослідження психіки неповнолітніх. Тому в разі необхідності дослідження психіки неповнолітніх доцільним є запрошення спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології [4, с. 199].

Перелік джерел посилання

1. Конвенція про права дитини : схвал. Генасамбл. ООН 20.11.1989 р. (зі змін та допов.) : ратифік. Постановою ВР України від 27.02.91 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 05.08.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.08.2025).
3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. С. 509.
4. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія: підручник. 4-те вид. перероб. і допов. Харків, 2025. 280 с.
5. Нікітіна-Дудікова Г. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей : монографія. Вінниця, 2022. 624 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23661> (дата звернення: 05.08.2025).
6. Безсонна Т. Ф., Носова О. Ю. «Зелена кімната» як ефективний метод реалізації права дітей на особливе ставлення з боку правоохоронних органів. Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду

- та погляд у майбутнє (1994—2019). Харків, 2019. С. 59—61. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/22_11_2019/pdf/23.pdf (дата звернення: 05.08.2025).
7. Модель «Барнахус». Загальна характеристика і впровадження в Україні : зб. мат-лів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/20941/file/BARNAHUS_web.pdf (дата звернення: 05.08.2025).
 8. Порядок реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) : затв. наказом Мін'юсту України, Офісу Генерального прокурора, МВС України, Мінсоцполітики України, МОЗ України від 26.07.2024 р. № 2218/5/180/523/352-Н/1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text> (дата звернення: 05.08.2025).
 9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 05.08.2025).
 10. Шепітько В. Проблеми та перспективи розвитку судово-психологічної експертизи : Вибрані твори. Харків, 2010. 576 с.